

1818 - 84

# Manuel Milà i Fontanals, traductor clandestí de Giambattista Casti

MARÍA DE LAS NIEVES MUÑIZ MUÑIZ

En el próleg a les *Obras completas* de Milà i Fontanals, Marcelino Menéndez Pelayo afirmà que posseïa tots els escrits del mestre, i prometé donar a llum «aun aquellos apuntes ó notas que en su estado actual puedan servir para ulteriores investigaciones ó excitar por cualquier concepto la atención ó la curiosidad de los amigos de los estudios literarios», si bé postil·lava que: «en especial de los que se refieren a las cosas de la Edad Media».<sup>1</sup>

De fet, el nom de Milà i Fontanals ha quedat lligat fonamentalment als seus descobriments sobre literatura antiga catalana, provençal i castellana, i ha deixat a l'ombra altres aspectes de la seva personalitat polifacètica que el portaren a practicar l'estudi de literatures estrangeres, la crítica militant, la composició de poesies i la traducció d'obres alienes (de Dante, Boccaccio, Pellico, Manzoni; de Shakespeare, Goethe, Schlegel...)<sup>2</sup> Sabem, a més a més, que sentí el desig precoç de posar fre a les tendències centrífugues del seu temperament, i que ben aviat va renegar del seu primer romanticisme,<sup>3</sup> esborrant fins i tot qualsevol empremta de l'antiga afició

1. *Obras completas del doctor D. Manuel Milà y Fontanals, catedrático que fué de literatura en la Universidad de Barcelona, coleccionadas por Marcelino Menéndez y Pelayo*, Barcelona: Librería de Alvaro Verdaguer (Imp. Barcelonesa), 1888-1895, 8 v. [v. I, p. IV].

2. En constitueixen una ben coneguda excepció dos llibres capitals de M. JORBA, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989; *Manuel Milà i Fontanals, crític literari*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, als quals cal afegir una aproximació més recent: «La literatura catalana en les lliçons de literatura espanyola de Manuel Milà i Fontanals», en *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 573-587.

3. «El romanticismo –recordava Menéndez Pelayo en la semblança del filòleg traçada el 1908– fue la pasión de sus años juveniles y el cauce por el que corrieron sus primeras inspiraciones». Com diu la nota a peu de pàgina del volum V dels *Estudios y Discursos de crítica histórica y literaria* de Menéndez Pelayo, on es recull aquest treball (Santander: Aldus, p. 133-175), el discurs fou llegit a l'Ateneu Barcelonès i a la Universitat de Barcelona. Després fou publicat per la *Comissió de l'Homenatge a Milà*, i successivament en diverses revistes. L'any de la «conversió» ideològica, estètica i religiosa de M. Milà no ha estat fixat amb certesa, però sembla situar-se cap al 1841, en coincidència amb el retorn d'Itàlia del seu germà Pau, imbuït de les tesis d'Overbeck i els «natzarens». El cert és que molts altres elements, a més

mitjançant el segrest de determinats escrits heterodoxos, entre els quals es trobava la curiosa llegenda dramatitzada *Fasque nefasque*, del 1837.<sup>4</sup>

El cas que ens ocupa<sup>5</sup> requerí, en canvi, un procediment menys dràstic perquè va néixer ja sota el signe de l'anonimat.

El 1840, Ramon Martí Indar (editor de *Recuerdos y bellezas de España* i de la revista *El Vapor*) havia publicat amb el títol de *Los animales parleros* la traducció íntegra, en prosa, de l'extens poema *Gli animali parlanti* de Casti: una sàtira zoomorfa en sextines que desemascarava les baixeses de la lluita pel poder, i que recorregué com una reguera de pólvora tot Europa des de l'edició parisenc del 1802 (se sap, per exemple, que Goya s'hi inspirà per als *Caprichos* sobre els Desastres de la guerra).<sup>6</sup> Les traduccions, així doncs, no es feren esperar, i algunes versions parcials veieren la llum molt aviat en castellà (n'és pionera la del liberal Rodríguez Ledesma publicada el 1813,<sup>7</sup> seguida el 1822 per la d'un anònim «cesante»<sup>8</sup>), mentre que d'al-

de la influència del germà, convergiren cap a l'abandonament de la que més tard anomenaria «escola escèptica»: des de la seva inserció precoç a la Universitat com a docent, fins al clima polític de restauració larvada que es creà a Espanya a partir del 1840. Els elements que s'extreuen d'aquest article abonen aquesta hipòtesi. Per a una reconstrucció ordenada cronològicament dels escrits de Milà anteriors a 1844, vegeu J. RUBIÓ I BALAGUER, *Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals anteriors al 1844*, en *Homenatge a Jaume Vicens i Vives*, v. II, Barcelona: [s.n.] 1967 (A. Núñez), p. 575-612, integrat per *Breve contribución a la obra literaria de Manuel Milà y Fontanals*, Barcelona: CSIC, 1970, on l'estudiós descriu l'activitat de Milà en la segona meitat dels anys trenta amb els següents termes: «Fueron años durante los cuales Milà leyó y estudió mucho, aunque publicó poco. Se afilió decididamente al romanticismo, se apasionó por la política constitucional, se inclinó hacia el progresismo, formó parte del cuerpo de redacción de los periódicos que lo representaban, y probablemente quedaron anónimas en sus columnas muchas páginas de las que los críticos han podido descubrir como suyas» (p. 23). No obstant això, per a reconstruir amb tota la seva complexitat la trajectòria de Milà i Fontanals, com també per a contextualitzar amb dades rigoroses la seva participació juvenil en el romanticisme «radical», són indispensables els estudis posteriors de M. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals a la seva època*, Barcelona: Curial, 1984 (en particular la part dedicada a *La formació romàntica*, p. 9-74), *L'Obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals* (sobretot les pàgines 13-62); «Els romanticismes de Catalunya», en *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme* (Vilanova i la Geltrú, 2-4 de febrer del 1995), Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 1997, p. 209-248; «Els romàntics radicals», en *Arxiu Històric de la ciutat* (juny del 2002): *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, coord. per Josep M. Fradera, número monogràfic de *Quaderns d'Història*, núm. 6, 2002, p. 75-103; «El coneixement de la literatura alemanya en l'àmbit català (1833-1847)», en DD.AA., *Paisajes románticos: Alemania y España*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2004, p. 53-71.

4. L'obreta –espècie d'acte únic basat en un morbós triangle amorós– fou lligada per Milà a la Societat Filodramàtica el maig del 1837, i publicada l'any següent en el volum d'*Estudios literarios*, sota les sigles M.M. (Barcelona: Joaquim Verdaguer, 1838). Els exemplars d'aquest llibre van ser després quasi totalment destruïts per Milà.

5. Aquest s'emmarca en un projecte d'investigació sobre les traduccions al català i al castellà de la literatura italiana (BFF2002 01860), el catàleg del qual es pot consultar en xarxa a través de l'adreça: <http://www.ub.es/boscan>.

6. El titulat «¡Esto es lo peor!», del 1815, on un llop escriu: «Miseria humanidad, la culpa es tuya», porta la firma de Casti, i no és sinó la traducció del vers: «o schiava umanità, la colpa è tua» (cant XXI, 57, 6).

7. El 1813 Francisco Rodríguez de Ledesma era president de les corts generals, en absència de Ferran VII. La publicació del primer volum, que contenia només els dos primers cants, s'avançà en alguns mesos al retorn del monarca, que no tardà a suprimir la llibertat de premsa; això féu impossible la prossecció de l'obra. El pas bruscat d'una efímera llibertat al despotisme explica també l'avortament d'altres traduccions intentades a l'època de les Corts de Cadis i durant el trienni liberal (vegeu la nota següent).

8. *Los animales hablando: poema épico dividido en veinte y seis cantos* de Juan Bautista Casti; traduït de l'italià per Francisco Rodríguez de Ledesma, Madrid: [s.n.], 1813 (Imprenta de Espinosa), vol. I: (XVI, 23 p.). El 1822 hi hagué una altra traducció en vers, limitada als dos primers cants: *Los animales parlantes de Casti, en el mismo genero y numero de versos españoles que el original italiano por un Cesante*, Madrid: [s.n.], 1822 (en la Imp. de la Greda por su regente Cosme Martínez), 53 p. Dues puntes d'iceberg, si s'ha de jutjar pel manuscrit amb la versió completa en vers –a càrrec d'Antonio Saviñón, mort el 1814– que es conserva en la Real Acadèmia Espanyola, i per la notícia que l'anònim «cesante» donava en el Pròleg del 1822: «He visto tambien otra version que está para imprimirse, y he oido que hay otra que se está imprimiendo.»

tres de completes van aparèixer en anglès, alemany i francès entre el 1816 i el 1819.<sup>9</sup> Quant a la llengua catalana, el mateix Milà donà notícia d'una traducció inèdita en vers, a càrrec de Miquel Anton Martí, i ho féu col·locant-la al costat de l'experiment que ell mateix havia intentat amb els hendecasil·labs de Dante,<sup>10</sup> prova de l'influx persistent «de la literatura italiana en la catalana»: «Como traducciones en verso, catalanas las dos primeras, las demás castellanas, tenemos noticia de las siguientes: *La noya fugitiva* (del milanés), por Don Juan Cortada; *Gli animali parlanti*, por D. Miguel Antonio Martí que sin duda dejó de publicarla por muy fundados escrúpulos; parte de la *Ildegonda*, por D. José Llausás y D. Federico Muntadas; *Il Cinque Maggio* e *Il nome di Maria*, por D. José Llausas y D. José Martí y Folguera que ha traducido además algunos sonetos. Permítaseme citar la del razonamiento de Cacciaguida y del soneto *Tanto gentile* que publicamos en 1856 en un estudio de Dante.»<sup>11</sup>

Miquel Anton Martí havia mort el 1864, i de la seva traducció només se sap, per desgràcia, que fou llegida en una sessió de l'Acadèmia de Bones Lletres;<sup>12</sup> però el que aquí interessa ressaltar són aquests «muy fundados escrúpulos» que Milà al·lega per justificar l'enterrament posterior de l'obra, ja que aclareixen implícitament els motius del seu silenci sobre la part que li havia correspost en l'empresa de *Los animales parleros*.

En la portada d'aquest volum –repetida com a frontispici en els tres toms– el seu nom estava amagat, juntament amb el dels altres dos traductors, sota les sigles J.M.L. i M. F.:

9. *The Court of Beasts: translated from the Animalì Parlanti of Giambattista Casti: a poem in seven cantos*, Londres: W. Bulmer & Co., 1816 (traducció lliure, generosament amplificada, de William Stewart Rose, més coneguda en la segona edició del 1819: *The Court and Parliament of Beasts*, Londres: John Murray, 8<sup>o</sup>); *Die redenden Thiere. Ein episches Gedicht in sechsundzwanzig Gesängen... Aus dem Italianischen übersetzt*, 3 v., Bremen: 1817 (a càrrec de Carl Jacob Ludwig Iken); *Les Animaux parlants, poème épique en vingt-six chants*, traduit en français, et en prose, par M. P.P. [i.e. Pierre Paganel], 3 v., Lieja: 1818. Alguns anys més tard arribà la versió portuguesa: *Os animais fallantes: poema épico, dividido em vinte e seis cantos*, trad. de João Vieira Caldas, 3 v. Lisboa: Typ. Viuva Silva e Filhos, 1835.

10. Concretament, citava la traducció en vers del sonet de la *Vita nova*, «Tanto gentil e tanto onesta pare», i la del *Paradiso* XV 97-148, publicades en el *Diario de Barcelona*, respectivament, els dies 10 d'agost i 14 de setembre del 1856, dins d'una sèrie de nou articles sobre Dante (ara en *Obras completas*, v. IV: *Opusculos literarios. Primera serie*, Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer, 1892, p. 498-517).

11. Aquestes dades figuraven com a nota a peu de pàgina en l'opuscle *Notas sobre la influencia de la literatura italiana en la catalana* (Barcelona: Impr. de la Renaixensa, 1877, 16 p.), enviat com a regal de núpcies al folklorista sicilià Giuseppe Pitre el 1877. De la *Commedia* dantesca Milà traduí –si bé la major part en prosa– 776 versos, distribuïts en una sèrie d'articles que acollí el *Diario de Barcelona* entre el 10 d'agost i el 24 de setembre del 1856 (ara en *Obras Completas*, v. IV, p. 472-522).

12. La notícia, deguda a Antoni Rubió i Lluch, figura en l'Apèndix D a l'*Antologia de poetas líricos italianos* (Palma de Mallorca: Diputació Provincial, 1889) compilada per Juan Luis Estelrich, el qual donava informació sobre les seves indagacions infructuoses per recuperar el text: «Antonio Rubió en carta de 30 de Enero de 1889 me decía: "La traducción de *Gli animali parlanti* de Casti por M. A. Martí fué leída en una sesión de la Academia de Buenas Letras; mas no puedo decirte cuál fué, ni cuándo. No se publicó jamás, y quien puede darte de ella más noticias es D. Cayetano Cornet y Mas, pariente del traductor, que guarda sus manuscritos", després d'això, desgraciadament, concloué el cas: «Con estas noticias, y la que da el señor Milà y Fontanals en la última nota de su folleto, me he contentado, sin hacer más investigaciones» (p. 789).

**LOS  
ANIMALES  
PARLEROS  
POEMA ÉPICO**

ESCRITO EN VERSO ITALIANO

POR **J. B. CASTI**

vertido en prosa  
castellana,

por

*J.M.L. y M.F.*

VA AÑADIDO CON LOS  
*Orijenes de la obra* del  
mismo autor

[imatge d'un lleó ajegut]

**TOMO PRIMERO**

BARCELONA

IMPRESA DE D. RAMON

MARTIN INDAR,

- AÑO 1840. -

Aquestes inicials devien ser indesxifrables per a Menéndez Pelayo el 1889, quan, remetent a Juan Luis Estelrich la còpia d'un fragment de la traducció del «cesante» per a la seva *Antología de poetas líricos italianos*, es referí molt genèricament a dues altres traduccions «impresas castellanas, una en verso y otra en prosa».<sup>13</sup>

La solució de l'enigma arribaria, però, onze anys després, quan ja n'havien passat cinc des que Menéndez Pelayo havia publicat el volum vuitè de les *Obras* de Milà. La notícia anava adreçada precisament a ell, en forma de carta oberta enviada per Josep Pujal i Serra al *Diario de Barcelona* el juliol del 1900 (n. 197, 16-VII-1900, p. 7). Vet aquí el text complet:

13. Carta datada de 6 de gener del 1889, en M. MENÉNDEZ PELAYO, *Epistolario*, ed. a càrrec de Manuel Revuelta Sañudo, v. IX, Madrid: Fundación Universitaria Española, 1985, p. 396.

## MILÁ Y FONTANALS.

Con motivo de cumplirse hoy el décimosexto aniversario del fallecimiento de este catalán insigne, insertamos la siguiente:

CARTA ABIERTA

**al Excmo. Sr. D. Marcelino Menendez y Pelayo,**  
Director de la Biblioteca Nacional de Madrid.

Barcelona 15 de julio de 1900

Mi estimado maestro y amigo: El discípulo agradecido, que escribió sobre la tumba de Milá: fué «Varon sabio en las palabras y en las obras.-Maestro ejemplar.-Sus escritos dilataron su fama por el mundo.-Su virtud igualó á su ciencia.-Fué poeta, filólogo y crítico en todo eminente», me ha de permitir le hable una vez más de su maestro; con tanto mayor motivo en cuanto V.E. está dirigiendo actualmente la publicación de las obras completas de tan eminente escritor, prometiendo llenar el último tomo con un relevante estudio sobre tan relevante gloria catalana.

Con este último estudio contribuirá V.E. á evitar se olvide su meritísima obra literaria, como temía el malogrado Ixart, recordando, sin duda con pesimismo, la frase francesa *les morts vont vite*.

Con haberse publicado ya ocho tomos de estas obras, no se ha agotado todavía el caudal de escritos y papeles que dejó Milá; y ya que V.E. es el encargado de ordenarlos, voy á participarle una noticia curiosa sobre el mismo, ignorada de la mayor parte de los que le conocieron en sus últimos años.

El 31 de octubre de 1839 emprendió, ayudado por sus amigos Llausàs y March, la traducción en prosa castellana del poema del italiano abate Casti, «*Gli animali parlanti*» con el título de «*Los animales parleros*».

Esta versión se hizo por encargo del antiguo teniente coronel de ejército y a la sazón editor de Barcelona, D. Ramon Indar, y en el término de seis meses, según el contrato, que tengo á la vista, celebrado entre éste y los traductores.

Se publicó en tres tomos en 8º en Barcelona, en 1840; esto es, cuatro años antes que el «*Compendio del Arte Poética*», que empezó á darle reputación.

El artículo quinto del citado contrato dice: «Se pondrá al frente de la traducción el nombre del primer traductor, ó un anagrama del apellido de cada uno de los tres traductores, según escoja el señor Indar». Pues bien el señor Indar dispuso figuraran en la portada las siguientes iniciales J. M. L. y M. F., y a esta circunstancia se debe que haya pasado desapercibida por los que se han ocupado de Milá y Fontanals, esta versión del italiano, que, dado el carácter del poema, verdadero apólogo, saturado de parábolas, alegorías, y, en general, de pasajes de significación oscura, y por lo tanto de difícil traducción, constituye un mérito no despreciable.

Esperando que V. E. aprovechará esta ligera noticia, cuando escriba el estudio definitivo sobre nuestro ilustre paisano, me repito en su más afectísimo y admirador Q.B.S.M. *José Pujal y Serra*.

Les paraules de Josep Pujal i Serra, futur autor de dos diccionaris bilingües català-castellà,<sup>14</sup> no foren escoltades per Menéndez Pelayo, que les havia de conèixer per força; i no ho foren segurament a causa dels mateixos «escrúpulos» que havia nodrit Milà, a més de l'antiga infravaloració estètica del poema, ja manifestada el 1877: «En la epopeya burlesca (única que consentía el prosaísmo de la época) y en los géneros afines mostró verdadera gracia, manchada con frecuentes y escandalosas impurezas de estilo y de lengua, y con otras harto más graves, el famoso Casti, cuyo poema de *Gli animali parlanti* (no quiero hablar de otras obras suyas) ha dado la vuelta a Europa, aunque los italianos jamás le han admitido en el canon de sus obras clásicas. Es, para broma, demasiado largo, y no conserva en todas partes la sal ni el nervio de algunos trozos, justamente tenidos por modelo de sátira política. Irreverencia parece casi, colocar a seguida del nombre de este ingenio incorrecto, desigual y licencioso, el gran nombre de Parini, poeta milanés que fué clásico de veras y autor de una prodigiosa y fecunda revolución en las letras de su patria.»<sup>15</sup>

El fet és que la seva *Semblanza* de Milà (1908) no deixà traslluir res del que, sens dubte, considerava un error intranscendent del mestre. Resulta menys explicable, però, que els altres tampoc s'adonessin de la notícia, ni tan sols Josep Roig, la minuciosa bibliografia del qual l'omet completament.<sup>16</sup>

I, tanmateix, l'empresa castiana d'Indar i dels seus tres col·laboradors: Josep March (traductor de Chateaubriand i D'Arincourt per al mateix Indar), Josep Llausàs (futur director de l'Institut de Batxillerat de Barcelona), Manuel Milà i Fontanals (destinat a ocupar la càtedra de Literatura de la Universitat de Barcelona), no fou ni fàcil ni intranscendent.

Primer, perquè *Los animales parleros* –un poderós al·legat contra la guerra, la tirania i la pseudodemocràcia tenyit de riulla i de dolor– era i continua sent l'única traducció completa del poema de Casti editada a Espanya; en segon lloc, perquè, dins dels límits imposats per la conversió del vers en prosa, i fins i tot amb els desnivells propis d'una obra col·lectiva, el resultat fou en conjunt digne; encara més: fou sorprenentment respectuós amb l'original, amb l'excepció d'alguns talls puntuals dictats per «las circunstancias del día», és a dir, per la guerra carlista que es desencadenà sota la regència de Maria Cristina: «Lo único que se advertirá aquí

14. El *Diccionario etimológico de las palabras primitivas de la lengua, con sus raíces, derivados, compuestos y la correspondencia castellana* (Barcelona: Librería de la Viuda e Hijos de Esteban Pujal, 1904), i el *Diccionario català-castellà y castellà-català: publicat en presencia del Saura y dels millors y més moderns treballs de filologia* (Barcelona: Hijos de Esteban Pujal, 1911).

15. *Cartas de Italia* (publicades en la revista *La Tertulia* de Santander entre 1876 i 1877), després en *Estudios y Discursos de crítica histórica y literaria*, v. V, Santander: Aldus, 1942, p. 344.

16. Vegeu respectivament: «Inventari bibliogràfic de les obres i escrits d'En Manuel Milà i Fontanals ordenat i anotat segons l'ordre cronològic en que foren escrits o publicats, per J. Roig», en l'Apèndix a les *Obres catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals* (Barcelona: Gustau Gili, 1908, p. 327-376), i *Bibliografia d'en Manuel Milà i Fontanals: notes i comentaris per una biblio-crítica*, per Josep Roig i Roqué (Barcelona: Llibreria Religiosa, 1913). Tampoc recull la dada Jordi Rubió i Balaguer en els dos estudis citats més amunt (vegeu nota 3).

–aclaraba el Prólogo editorial– es que las circunstancias del día han precisado á suprimir algunas estancias de la obra; lo que en otra ocasion hubiérase tenido por crimen ha parecido conveniente ahora para no dar lugar a interpretaciones falsas ó exajeradas y paraque [sic] la flaqueza humana no se cebara al cubierto de un noble respetable en tal cual pasaje, algo atrevido. Cuando semejantes supresiones no hubieran sido posibles sin mengua de la obra, hanse correjido por medio de notas las ideas del autor ó no exactas ó no oportunas en la actualidad<sup>17</sup> («Prólogo del editor español», p. XV).»

Quant al desnivell de les parts traduïdes, essent tripartida l'estructura del poema (v. I: cants 1-10, v. II: cants 11-20, v. III: cants 21-26) i molt curt el temps per a dur a terme el treball (6 mesos), el més probable és que cada un dels tres amics s'enca- rregués de traduir un tom, i que l'ordre en què apareixen les sigles reflectís *grosso modo* el de la distribució de la seva tasca: Josep March i Josep Llausàs els dos pri- mers; Milà i Fontanals el tercer. La solució de les inicials seria, doncs: J.[osé] M.[arch] L.[lausàs] i M.[ilà] F.[ontanals], tot i que és probable que l'ordre respectiu March / Llausàs s'invertís per evitar dues M contigües: (M. i M.F.), que podien con- duir a M. M. y F. (Manuel Milà i Fontanals).<sup>18</sup>

L'anàlisi comparativa de les tres versions mostra, en efecte, una qualitat inferior en la segona, sia pel nombre d'inexactituds (March era, dels tres, el menys compe- tent en italià) sia per la seva tendència al resum. No obstant això, fins mantenint la correcció que caracteritza les altres dues parts, un examen més atent evidencia una major concisió i riquesa de registres en la tercera. Per a apreciar-ho, serà suficient, crec, comparar l'estrofa amb què s'inicia cada tom:

17. Així, al començament del cant VIII, titulat «LA REJENCIA», una nota a peu de pàgina advertia: «En este canto toma por blanco de sus chistes el Autor la rejenicia de las hembras, las cuales á decir verdad, no han sido siempre irre- prensibles cuando se han hallado en el poder supremo. Mas igual acusacion podia hacerse á los rejentés y ciertamente no contestaría satisfactoriamente Casti si se le preguntase “¿de que modo dobernaría Vd. un estado durante la minoria del heredero?” Puede aplicarse a esto lo que del gobierno hereditario se ha dicho; todo tiene inconvenientes, pero son sin disputa mayores los que presentaría una rejenicia de varones no parientes en linea recta del presunto heredero; enton- ces se arriesgaría la usurpacion de la corona. Ultimamente, la historia de la rejenicia de las hembras tiene tambien sus pájinas hermosas y en mayor número quizá que la de los príncipes de la sangre. Por un D. Fernando de Antequera hay una doña Maria de Molina, grande en las dos minorias de su hijo y nieto D. Fernando el emplazado y D. Alonso XI el justiciero, una Maria Teresa de Austria y algunas mas. Si no temiéramos pasar plaza de aduladores citaríamos tambien la de nuestra actual Rejenta, á quien nadie por lo menos, si no es muy insensato, podrá atribuir los males que aquejan a España, nacidos como todos saben de dos grandes principios políticos en oposición. (El Editor)», v. I, p. 165-166.

18. Alguna biblioteca, en canvi, atribueix erròniament a Milà i Fontanals les sigles M.M. que figuren en una edició del diccionari francès-grec de Planche i Alexandre (*Dictionnaire français-grec composé sur le plan des meilleurs dic- tionnaires français-latins...* par M.M., París: De Belin Mandar: L. Hachette, 1841). En aquest cas, M.M. significa *Mes- sieurs*, i es refereix als quatre coautors de l'obra: Josep Planche (1762-1853), Charles Alexandre (1797-1782) i Charles- Auguste Defauconpret (1797-1872).



***Gli animali parlanti. Los animales parleros***

CANT I

[1] Canto gli usi, i costumi, le vicende  
E l'ire animalesche, e di nemiche  
Brutali schiere le battaglie orrende  
Che furo al tempo che le bestie antiche  
Possedean la ragione e la loquela;  
Cose che a noi de'tempi *il buio* cela.

TOM I, CANT I

Canto las costumbres, las usanzas, los vaivenes, los bestiales furores y las horrendas batallas de enemigas huestes brutales, acaecidas en los tiempos aquellos en que estaban los animales dotados de juicio y habla, por mas que ya nos lo encubra *el negro velo* de los siglos.

CANT XI

[1] Oh quante volte: mentre il mondo tutto  
Fra le calamità *sospira e langue*,  
E nel pianto *ravvolgesi e nel lutto*,  
Gode un animo atroce, un cuor di sangue,  
*Solo perché delle comuni ambasce*  
*La gelosia, l'invidia sua si pasce!*

TOM II, CANT XI

¡Ah, cuantas veces mientras que el mundo entero jime y *se ajita* en calamidad y *lágrimas*, *se complace en sus penas la envidia y los celos de un corazón atroz de un alma sanguinaria!*

CANT XXI

[1] Non v'è chi possa, ed io lo so per prova,  
Di ciò che gli avverrà farsi un'idea:  
Spesso, malgrado suo, talun si trova  
Astretto a far ciò che men far volea;  
E non occorre dir: *non lo farò*;  
Ché dal destin v'è *tratto, o voglia o no*

TOM III, CANT XXI

Nadie hay (*lo sé por experiencia propia*) que pueda formarse una idea de lo que le ha de suceder, *que muchas veces tiene uno, á pesar suyo, que hacer lo que menos le agrada, y no hay que decir de esta agua no beberé*, pues el destino *te hará abreviar en ella*.

Així, el traductor del cant XI (v. II) no només deixa sense traduir *langue* (=‘desfallece’), sinó que refon les dues primeres frases (*sospira e langue + fra le calamità; rinvolvegesi + nel pianto... e nel lutto*) en una de sola (*jime y se ajita en calamidad y lágrimas*), i repeteix l’operació en les frases següents eliminant la subordinada causal (*Gode... perché*) per compondre una oració simple, de manera que, on hi havia dos verbs amb dos subjectes (*Gode + un animo...un cuor / La gelosia, l’invidia + si pasce*), en queda un de sol amb un feixuc sintagma nominal (*se complace + la envidia y los celos de un corazón... de un alma*).

El traductor del cant I, en canvi, respecta amb un escrúpol notable la sintaxi original (excepte l’òbvia eliminació d’hipèrbatsos requerida per la prosa: *di nemiche... schiere le battaglie -> las... batallas de enemigas huestes*), però incorre en lleus amplificacions redundants («al tempo che»-> «en los tiempos aquellos en que»), explicatives (*Cose che -> por más que ya*), o fins i tot ornamentals (*il buio-> el negro velo*).


L’estil del tercer traductor (que no dubto a identificar amb Milà) sorprèn ja des de la primera línia per la seva sòbria concisió i per una cerca més lliure d’equivalents d’acord amb el geni de la llengua. Així, recórrer als parèntesis permet, per exemple, estalviar una copulativa, conferint agilitat a la prosa (*Non v’è chi possa, ed io lo so per prova -> Nadie hay (lo sé por experiencia propia) que pueda...*); la introducció d’un *que* parahipotàctic a «*que muchas veces tiene uno, á pesar suyo...*» explicita de la manera més lleu i vivaç possible el nexa causal implícit en el vers *Spesso, malgrado suo, talun si trova*; en conclusió, l’expressió popular: *de esta agua no beberé*, i la troballa semàntica d’un descriptiu *abrevar* (*te hará abrevar en ella*) compensen –mitjançant el joc de paraules *beber / abrevar*– l’efecte proverbial de la rima amb què Casti ressalta el contrast entre els desitjos i la realitat: *non lo farò / o voglia o no*, i reproduceix a la vegada la idea de ser arrossegat pel destí (*dal destin v’è tratto*) suggerint la imatge d’un animal portat a l’abeurador.

Deia Menéndez Pelayo, a propòsit de l’estil de Milà, que era «difícil y premioso» per una «condensación excesiva», i, si bé justificava aquesta severitat al·gèbrica amb l’energia «concreta y lapidaria» del resultat, atribuïa a aquest un valor més demostratiu que artístic («adoptó una manera de escribir impersonal, desnuda, casi geométrica»).<sup>19</sup> Crec que s’equivocava: Milà havia après d’Horaci la força expressiva del binomi concisió i claredat, unida a la potència plàstica d’allò concret.<sup>20</sup> La filologia aquí s’aliava amb la poètica. Però el deixeble coincidia amb el seu mestre

19. *El Doctor Don Manuel Milà y Fontanals (Semblanza literaria)*, en *Estudios y Discursos...*, p. 152-153.

20. Així ho declarava Milà a Menéndez Pelayo en una carta datada el 12 de desembre del 1876: «siempre preferiré el género horaciano a muchas canciones del género italiano», vegeu *Epistolari d’en M. Milà i Fontanals*; correspondència recollida i anotada per L. Nicolau d’Oliver, v. II, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1922-1932, p. 107-110. Això, afegit a qüestions morals, explica també la seva preferència per la lírica de Manzoni (poc usual a l’època excepte pel que fa al *Cinque Maggio*), i la seva admiració per Cabanyes, concís traductor del concís Alfieri.

en l'adhesió a una ideologia conservadora cega a la grandesa visionària de la sàtira castiana. Aquesta potència tragicòmica fou plasmada, en canvi, per Goya en els *Caprichos*, i per Leopardi en els *Paralipomeni della Batracomiomachia*. Conviniria, doncs, retornar a Milà el mèrit d'aquest tribut juvenil a la literatura satírica que injustament amagà.



**L'ESPILL**  
REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

SEGONA ÈPOCA / NÚM. 18    HIVERN 2004

# L'ESPILL

NÚM. 18

FRANÇOIS BURGAT, *LA GENERACIÓ AL-QAIDA*  
 NICHOLAS XENOS, *LEO STRAUSS I LA RETÒRICA DE LA GUERRA CONTRA EL TERROR*  
 ANTONI DEFEZ, *SEXUALITAT, ADOPCIÓ I IDENTITAT*  
 FRANCESC BURGUEIRA, *LES EUROREGIONS I EL PAÍS VALENCIÀ*

EL LLEGAT INTEL·LECTUAL D'UN HISTORIADOR:  
PIERRE VILAR

PEDRO RUIZ TORRES, *UNA HISTÒRIA EN CONSTRUCCIÓ*  
 ROSA CONGOST, *ENSENYAR A PENSAR HISTÒRICAMENT. EL LLEGAT DE PIERRE VILAR*  
 PAU VICIANO, *PIERRE VILAR, UNA PERSPECTIVA VALENCIANA*

ADRIÀ CHAVARRIA/XAVIER BALLESTER, *ATAÛLLAR UN HUMANISTA. ASPECTES DE L'OBRA DE JOAN CREXELLS* •  
 M. À. VILADOT, *CRÒNIQUES D'UNA VIDA SENSE JUSTÍCIA* • VÍCTOR LABRADO, *LA LLENGUA D'ANTONI CANALS*  
 • MONTSERRAT BACARDÍ, *ANNA MURLÀ O LA CONSTRUCCIÓ (AUTO)BIOGRÀFICA*

LLIBRES: ENZO TRAVERSO, JAUME AURELL, DANIEL ARENAS

Redacció, administració i subscripcions: Publicacions de la Universitat de València • Arts Gràfiques 13, 46010 València • Tel. 96 386 41 15 • a/e: lespill@uv.es